

Naturkulturguiden

Guldrutten

För nära 2 000 miljoner år sedan bildades det s.k. Skelleftefältet som till idag givit regionen ett hundratal kända malmkroppar med rikliga förekomster av guld, silver, koppar och zink. Här tar vi en tur som visar oss geologi, industrihistoria och även natur som den såg ut innan människan kom.

På tur i guldrika trakter

Vi startar i centrala Skellefteå på Nordanå med ett besök på Skellefteå Museum. Här får vi lära oss den intressanta historien om Skellefteås tillkomst och utveckling. Att Skellefteå skulle bli stad var ingen självklarhet. Ett alternativ var Kåge där hade man t.o.m. ritat upp en stadsplan på Ön och tanken var att döpa staden till Hedvigstad. Skellefteå som stad förde länge en tynande tillvaro. Många handelsmän som slog sig ner i staden ägnade sig även åt varvs- och redarverksamhet. Ända in på 1920-talet bodde det knappt 3 000 personer i staden. Efter gruvbrytningens start i Boliden 1926 blev utvecklingen i bygden explosionsartad.

Nordanå – Skellefteås lunga

Vi fortsätter till fots och tar vägen norr om museets entré för ett besök i Nordanåparken. Parken är en grön oas känd för sina fågeldammar. Här finns också lanthandel, café och matservering. Officersbostället Nyborg från 1700-talet är tidvis öppet med utställningar.

Från Nordanå tar vi bilen västerut och passerar in till Brännavägen en rad timmerhus på vänster hand. Området kallas "Bonnstan" och tjänade tidigare som kyrkstad. År 1681 stadgades om kyrkotur – man var alltså tvingad att gå i kyrkan. De norrländska socknarna var stora till ytan och därför byggde sig bönderna stugor där man kunde övernatta vid besök i kyrkan. Bonnstan har brunnit flera gånger. Den nuvarande kyrkstaden uppfördes 1835.

Några hundra meter längre fram ser vi Landskyrkans majestätiska vita huskropp. En kyrka i Skellefteå omtalas redan i början av 1300-talet och förmodligen låg den på samma plats som Landskyrkan. Vid den tiden var Skellefteälven segelbar upp till kyrkan och platsen var strategiskt vald. Vid kyrkan hölls förutom gudstjänst även marknader och ting. På 1700-talet byggdes medeltidskyrkan om till korskyrka. Sakristian är kvar från den medeltida kyrkan och dess träskulptur "Skellefteåmadonnan" från 1100-talets slut finns att beskåda inne i kyrkan.

Varuträsk – vårt mineralrikaste område

Vi åker vidare längs Brännavägen ut på Bolidenvägen och svänger in på väg 95 västerut. Efter ca 8 km från Skellefteå följer vi skyltningen mot Vildmarksgruvan. Gruvan i Varuträsk var aktiv fram till 1946

Mineralletning i Varuträsk. Foto Lennart Jonasson.

då den stängdes p.g.a. dålig lönsamhet. Idag är gruvan återigen öppnad men nu för besökare. En vacker utställning visar oss de olika mineraler man funnit i gruvan som faktiskt är en av Sveriges och kanske världens mineralrikaste platser. Med stövlar, overall och hjälm på plats blir vi guidade ner i gruvan med dess glittrande bergväggar i regnbågens alla färger. Vi avslutar besöket med en fika på caféet.

Vi fortsätter västerut mot Bergrum Boliden längs väg 95. Är tiden den rätta på året kan ett besök till naturreservaten Brännberget och Blylodmyran vara intressant. Reservaten ligger i Övre Kågedalen, ungefär 6 km nordväst om Boliden. Den kalkrika berggrund som reservaten vilar på har skapat speciella förutsättningar för en praktfull flora med bl.a. orkidéer som guckusko och norna.

Åker man västerut från Boliden till Örträsk i Norsjö kommun kan man åka en del av den 96 km långa linbana som färdigställdes 1943 för transport av malm från gruvorna i Kristinebergsområdet till anrikningsverket i Boliden. Idag är det en bekväm men spännande resa över skog, myr och vatten, ca 13 km.

Sevärt i Boliden

Vi tar vänster mot Boliden efter ca 17 km och svänger höger mot Boliden Minerals kontor. Inne på industriområdet står det gamla brukskontoret som numera är Bergrum Boliden. Vi går in och får i en spännande utställning lära oss mer om geologi och Skelleftefältets tillkomst samt om gruvnäringen från förr. Sedan gruvbrytningen startade i Boliden 1926 utgör Skelleftefältet basen för gruvindustrin i Västerbottens län.

Vi åker vidare från industriområdet genom samhället. När man vid mitten av 1920-talet på-

träffade guldförande malm vid Boliden fanns ingen bebyggelse på platsen. Här var bara skog och myrland. Det nya bolaget Boliden Gruv AB vilade inte på hanen. Omgående gav man arkitekten Tage William-Olsson uppdraget att rita ett nytt samhälle. Boliden blev ett mönstersamhälle med hög boendestandard för alla, men kvar fanns hierarkin från äldre brukssamhällen. Den syns också i stadsplanen, med gruvan och anrikning i ena änden och "direktörsvillan" på en höjd i andra änden. För den arkitekturintresserade erbjuder Bolidens bebyggelse en spännande åktur.

Vi fortsätter vidare söderut mot Finnforsfallet. I Brutorp kan man ta vänster och efter cirka 2,5 km hitta den kända Rövargrottan där ett gäng rövare hade sitt tillhåll på 1500-talet. I gamla domprotokoll står bl.a. att "Dessa dråpare eller rövare gjorde allmogen mycket stor skada med stöld, röveri och mord..." Enligt sägnen ska en flicka från Medle ha hållits fången av rövarna i tre år.

Finnfors kraftverksmuseum

Efter ett tag märker vi på vägens lutning att vi närmar oss älvdalgången och Finnforsfallet. Vi parkerar på höger sida strax innan älven och tar en promenad ned till bron och ser jättegyttor i älvsfåran som spår från den tid då vattnet rann fritt över det mäktiga fallet. Hit gick då laxen som längst och trots ihärdiga försök var fallet för svårt att forcera. Detta gjorde platsen till en viktig plats för fiske, vilket också förhistoriska hällmålningar i närområdet vittnar om. I forsens förlängning ser vi också niporna, de stora sandslutningarna, som ständigt förändras av vatten och vind.

Vi tar en promenad ned efter vägen mot den gamla kraftstationen som numera är museum.

Bergrum Boliden är ett gruv- och geologimuseum i det gamla gruvkontoret. Foto Curt Dahlgren.

Marmor och mässing är slående inslag på manöverpanelen i Finnforsens gamla kraftstation. Foto Curt Dahlgren.

Bakgrunden till tillblivelsen var att staden Skellefteå behövde elkraft. Man tog därför beslutet att bygga ett eget kraftverk. År 1908 stod det första kraftverket klart. I slutningen som vi just passerat växte ett litet samhälle fram. I de röda husen till höger bodde driftspersonalen. Här finns en tidsenlig maskinistbostad uppmöblerad. Som mest bodde här ett hundratal personer. Genom åren har kraftproduktionen i Finnfors byggts ut och nya kraftstationer tillkommit. Den gamla stationen med sina valvbågade fönster i ståtlig jugendstil är idag skyddad som byggnadsminne. Vi tar oss en tur in i maskinhallen. Där blänker ännu mässingen ikapp med den polerade marmorn. Via ett bildspel får vi också lära oss mer om kraftverkets historia.

Är vi sugna på fika tar vi tillfället i akt på det café som finns i anslutning till parkeringen. Vi åker vidare över bron och uppför den södra strandbrinkens branta sluttning mot Rismyrliden. Efter ca 4 km kommer vi till "Femvägaskälet" och vi följer därefter skyltningen ända fram till gården.

Ett nybygge från 1800-talets början

En smal grusväg för oss den sista biten upp mot Rismyrliden. På höger hand ser vi Bultertjärn skymta genom skogen. Strax möter oss en samling gamla grånade hus på ett vackert grönt gårdstun. Här i Rismyrliden kan vi se och själva uppleva hur livet på ett nybygge kunde te sig. Nybygget Rismyrliden utsynades 1825 av Johan Johansson från det närbelägna Stenbäcken. Som nybyggare på kronans mark gavs man ett antal års skattebefrielse.

På 1870-talet såg Rismyrliden ut ungefär som det gör i dag. Det mesta man behövde framställdes på gården. Det lilla överskott som jordbruket kunde ge byttes mot sådant som man själv inte kunde framställa. Tjärbränning, kolning och skogsarbete gav behövliga kontanter. Fram till slutet av 1960-talet var gården bebodd men sedan flyttade de sista brukarna på ålderns höst till Skellefteå.

Nybygget Rismyrliden. Foto Lennart Jonasson.

Rismyrlidens ängar sköts fortfarande med lieslätter och bete. Här har slätterängarnas flora och fauna samma artrikedom som i gamla tider. Är det midsommar kanske vi plockar med oss en bukett med sju olika sorters blommor som vi lägger under huvudkudden. Det sägs ju att man då får drömma om sin tillkommande. Innan vi lämnar Rismyrliden hivar vi upp en hink kristallkart vatten ut brunnen med hjälp av brunnsflöjeln och släcker törsten inför nya äventyr.

Vattensåg och vattenkraftverk i Krångfors

Vi tar vägen tillbaks mot Finnforsfallet men åker österut mot Krångfors i "Femvägaskälet". Vi åker genom byn som ligger vackert beläget högt upp på älvens södra strandbrink. Nästan samtliga hus är röda med vita knutar. I slutet av byn, innan vi kommer till älven, svänger vi av mot höger till Krångfors vattensåg där vi parkerar och tar en tur till fots. Den älderdomliga vattendrivna ramsågen byggdes av byamännen 1867-68. Kraften hämtades från Krångbäcken och än i dag forsar dess vatten fram under såghuset. Sågen var av yttersta mode. Bl.a. nyttjade man vattenkraften till att dra upp stockar ur dammen, samt att mata fram den stock som sågades. Sågperioden var kort och främst var det under vårflödet som man sågade. En normal arbetsdag kunde man såga ca 50 stockar. Det rytmiska ljudet av ramen som gick upp och ned var ett lika säkert vårtecken som storspovens drill. Motordrivna sågar ersatte med tiden de vattendrivna, som lämnades åt sitt öde. Sågen i Krångfors renoverades med finansiering från Skellefteå Kraft AB och återinvigdes 1956 av prinsessan Sibylla.

Nasaleden

Fortsätter man vägen över Skellefteälven till Forsbacka kan man uppe till vänster se Krångfors kraftstation. Upptäckten av Bolidenmalmen fodrade elkraft och 1928 stod detta det andra kraftverket i Skellefteälven färdigt. Arkitekten Osvald Almquist ritade stationsbyggnaden vilken räknas som den svenska funktionalismens genombrott. Nedanför kraftstationen intill vägen börjar också en vandringsled, Nasaleden, som sträcker sig till Glommersträsk i Norrbotten. Leden utgör en del av den väg som drogs på 1600-talet till silvergruvan i Nasafjäll vid norska gränsen.

Vidare mot Jätteasparnas skog" utanför Skråmträsk åker vi mot sydöst längs vägen förbi vattensågen och passerar byarna Slut, Stavbäck, Nyliden och Orrliden. Efter ca 10 km kommer vi till vägkorsningen vid Skråmträsk. Vi tar höger och

sedan vänster skyltat mot Burträsk och kör genom Skråmträskets öppna odlingslandskap.

Vi väljer den väg som löper tätt utmed Skråmträskets östra strand. Efter knappt 7 km ser vi ett mindre vatten till vänster och mitt för detta en skogsbilväg på vår högra sida. Vi svänger in på skogsbilvägen över ängen och efter ca 1 km når vi en parkering.

Jätteasparnas skog

Vi följer stigen i västlig riktning ca 100 m från parkeringen och där står de med grova, skyhöga, skrovliga stammar – jätteasparna! Åldersdateringar har visat att asparna är ungefär 260 år gamla, vilket sannolikt är den högsta ålder som uppmätts på asp i Sverige. Tillsammans med asparna växer också gran och tall som också de är gamla och ståtliga träd. Träden ingår i ett litet biotopskydd som idag är skyddat från avverkningar.

Kyrkstigen – vandring från kyrka till kyrka

Vi tar stigen tillbaka för ett besök i Tjärnberghedens naturreservat. Vi kör tillbaka mot Skråmträsk och svänger höger mot Brännvattnet och höger igen en bit in i byn. Vi passerar byarna Västra Kyrkbäcken och Brännvattnet och märker sedan hur skogs- och myrlandskapet tar över vyerna. Efter knappt 8 km parkerar vi bilen där det är skyltat "Kyrkstigen" och följer stigen söderut i ca 600 m.

Kyrkstigen i Ragvaldsträsk. Foto Lage Johansson.

Den gamla talldominerade barrblandskogen som möter oss har en tydlig naturskogsprägel med hänglavsprydda grenar. Längre in i reservatet finns fuktigare marker och en ståtlig granurskog med en ovanligt rik flora av vedsvampar. Stigen som går genom området utgör en del av Kyrkstigen som fanns inritad på kartor redan på 1600-talet och som nu är en vandringsled mellan Landskyrkan i Skellefteå och Burträsk kyrka.

Jätteasparnas skog har troligen de äldsta asparna i landet. Foto Peter Lundström

Renbergsvattnets hembygdsområde

Vi vandrar tillbaka genom reservatet och sätter oss i bilen för hemfärd. Efter drygt 2 km kommer vi till en korsning. Då svänger vi höger mot Renbergsvattnet där vi besöker byns hembygdsområde som ligger i Kvarnron, i östra änden av sjön Renbergsvattnet. På platsen har sedan 1600-talet funnits kvarnar och vattendrivna sågar. Här fanns även byns första elkraftverk uppfört 1919. Till hembygdsområdet har flyttats ett tiotal byggnader vilka visar på hantverk och hur människor levde förr i tiden. Rökbastun från 1820 används fortfarande och har blivit vida känd. Några gånger per år sprider sig den angenäma doften av rökt fläsk över bygden. På väg mot hembygdsområdet passerar också ett märkligt naturminne – en ovanlig tallskog med träd som barkats (katats) på 1870-talet för tjärframställning.

Vi följer vägen vidare från hembygdsområdet mot öster och kommer ut på väg 364 i Renfors och styr kosan tillbaka mot Skellefteå förbi byarna Hjoggböle och Långviken.

Guldet blir till på Rönnskär

Är man intresserad av att veta mer om vad som händer med den malm som hittas i regionen kan man besöka Forum Museum Rönnskär på Rönnskärsverken i Skelleftehamn. Museet är öppet vardagar och här finns också möjlighet att få en guidad tur samt mat och fika. Här får vi ta del av Rönnskärsverkens framgångsrika historia från 1930-talet fram till dagens högteknologiska verksamhet på smältverket. Historien speglar också en fantastisk resa från fattig skogsbygd till rik

industribygd – än idag är Rönnskärsverken en av de största arbetsplatserna i Skellefteå kommun.

Finnrosens hem – Kalkstenstjärn

På vägen mellan Skellefteå och Skelleftehamn, närmare bestämt i Ursviken, finns också en av kommunens intressantaste växtlokaler väl värd ett besök. I det som numera är Kalkstenstjärns naturreservat upptäckte Skellefteås botanikintresserade apotekare Mathias Dyhr år 1850 för första gången i Sverige den sällsynta Finnrosen.

Den kalkrika berggrunden gör att även andra växter som spindelblomster, ängsnyckel och grönkulla växer i området. Bästa tiden att besöka Kalkstenstjärn är under juni månad då flertalet av växterna inklusive finnrosen blommar.

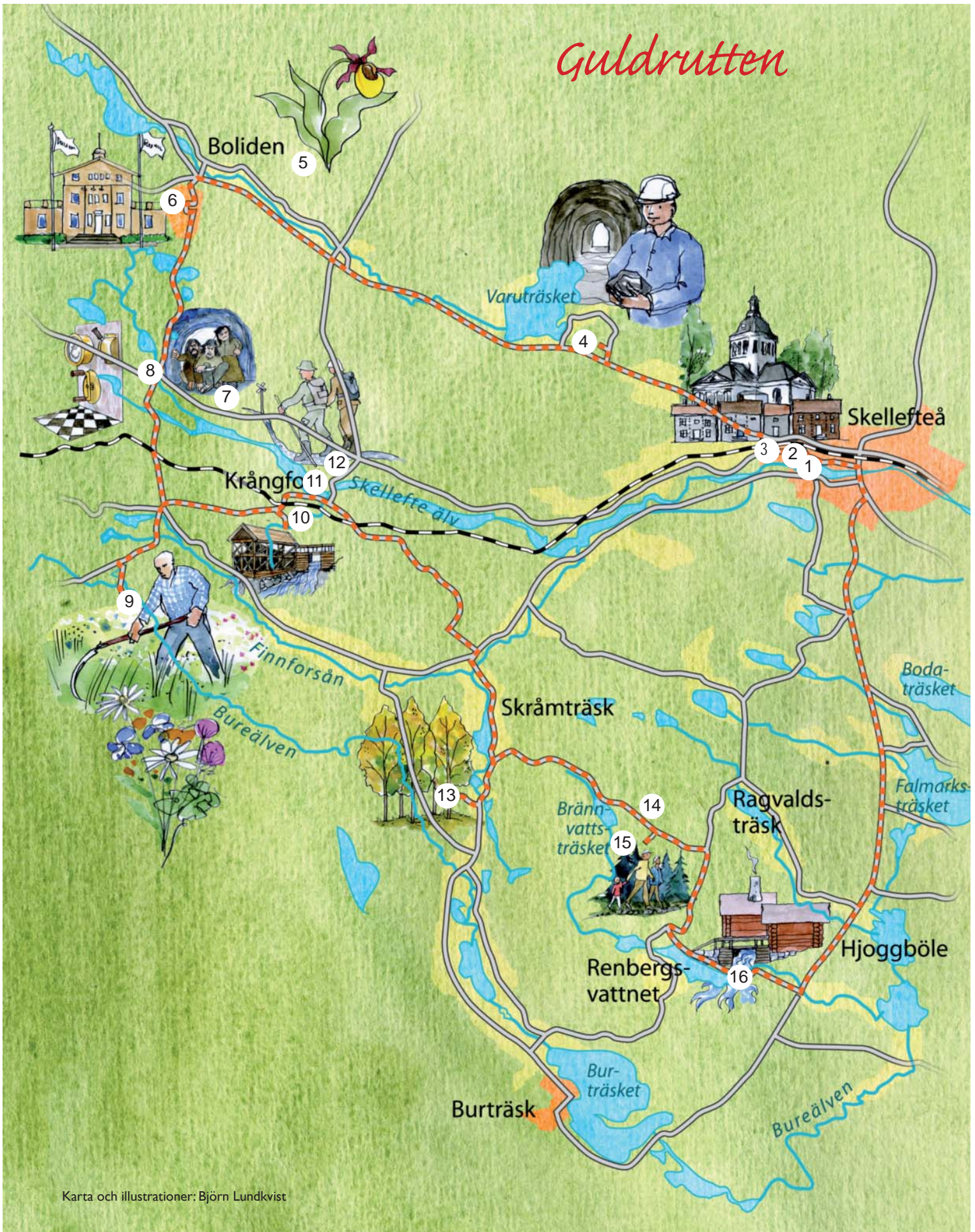
Alderholmens varvslämningar

Längs samma väg, strax innan Sundgrundsbron, kan man på intill Skellefteälven också se lämningarna efter ett av Skellefteåtraktens största varv: Alderholmens varv. Kör in på Öhn på Alderholmsvägen och håll utkik efter den skylt som utmärker platsen så är det lätt att hitta. Här på dåvarande Alderholmen strax väster om Sävenäs anlade köpmannen Albert Grangren år 1857 ett skeppsvarv. På varvet kom det fram till 1878 att byggas fem stora fartyg, däribland det näst största skepp som byggts i Västerbotten, barkskeppet Antoinette på 908,8 ton, sjösatt 1878. I dag är alla byggnader försvunna och mycket döljs under grönskan. De lämningar man kan se i dag är rester av stapelbädden där fartygen byggdes samt grunderna efter spanterhuset och smedjan.

Finnrosen. Foto Peter Lundström.

Guldrutten

1. **Skellefteå museum** är inrymt i den gamla läroverksbyggnaden från 1916 och visar utställningar om stadens historia och Skelleftebygdens förhistoria. I huset finns också konsthall, folk- rörelsearkivet, företagsarkivet och kommunens kulturavdelning.
2. **Nordaná.** Parkområdet kom till vid stadens 100-årsfirande 1945. En ursprunglig byggnad på området är officersbostället Nyborg, byggt på 1720-talet.
3. **Bonnstan** kom till sedan s.k. kyrkotur införts på 1600-talet. Då stadgades att den som bodde inom två mil från kyrkan skulle komma varannan söndag, den som bodde tre mil bort var tredje osv. Kyrkstugorna behövdes då för övernattnig. Här blev också marknadsplats. Idag är kyrkstadens 392 kammare privatägda till största delen och många bor här under större högtider på sommaren. Intill Bonnstan ligger Landsförsamlingens vackra vita kyrka.
4. **Vildmarksgruvan och Mineralparken i Varuträsk.** Området är ett av världens mest mineralrika platser och här har brutits kvarts, cesium, litium m.m. I område kring gruvan kan besökaren själv plocka stenar i varphögarna.
5. **Blylodmyrans och Brännbergets naturreservat.** Den kalkrika berggrunden i området gynnar många orkidéer, t.ex. norna och guckusko. Tänk på att alla orkidéer är fridlysta, även utanför reservatet.
6. **Boliden – "det nyaste Sverige".** Samhället är helt och hållet uppbyggt kring gruvbrytningen som startade 1926. Gruvbolaget styrde all byggnation och ville bygga ett mönstersamhälle. Lubbe Nordström kallade Boliden för "det nyaste Sverige". Den vackra lilla kyrkan från 1960 är ritad av Peter Celsing.
7. **Rövärgrottan.** Här är den grotta som man tror var tillhåll för ett gäng rövare som härjade på 1500-talet.
8. **Finnfors kraftverksmuseum.** Den gamla kraftstationen från 1908 är nu museum. Byggnaden är mycket välbevarad, både på utsidan och inne i anläggningen. Sommartid erbjuds guidade turer. Den nya stationen ligger på andra sidan älven – gör ett besök som kontrast.
9. **Rismyrliden.** Få västerbottniska gårdar har bevarat sin karaktär som Rismyrliden. De flesta hus som hörde till en äldre bondgård finns representerade: sommarladugård, torkbastu, smedja, rundloge. Nybygget Rismyrliden insynades 1825 och ägs idag av en stiftelse. På sommaren ordnar vänföreningen aktiviteter på gården.
10. **Krångfors vattensåg** är den enda bevarade vattensågen i Norden som står på ursprunglig plats. Den byggdes av bönderna i byn 1867-68 och var i bruk till 1909. Nyligen har en omfattande reovering genomförts.
11. **Krångfors kraftstation.** När gruvbrytningen etablerat sig i trakten växte behovet av elkraft. Åren 1926-28 byggdes Krångfors kraftstation. Med sina släta ytor och ljusa färger räknas den som ett av genombrottsverken för modernismens arkitektur i Sverige. Arkitekt var Osvald Almqvist.
12. **Nasaleden.** Vägen till Nasafjäll gick på 1600-talet från Krångfors mot Avaviken vid Storavan. Nu är vägen en vandringsled, Nasaleden, som går till Glommersträsk. Hela sträckningen är ca 82 km.
13. **Jätteasparnas skog.** Här finns ett skogsområde som är unikt i sitt slag. Åldern på asparna har uppmätts till ca 260 år. Jätteasparnas skog hör troligen till de äldsta bestånden av aspar i vårt land.
14. **Kyrkstigen.** Innan Burträsk blev egen socken på 1600-talet gick burträskarna denna väg för att komma till kyrkan i Skellefteå. Nu är stigen vandringsled och passerar förbi flera platser med sevärd natur och kultur.
15. **Tjärnbergshedens naturreservat** ligger vid Kyrkstigen. Här finns mycket gammal gran-skog och många sällsynta arter av vedsvampar – de trivs på omkullfallna träden som finns i stor mängd.
16. **Renbergsvattnets hembygdsområde.** Här finns byggnader som visar hur människor levde och arbetade under många hundra år. Bland annat finns en rökbastu från 1820-talet som fortfarande används ibland, för rökning av kött och fläsk.